

УДК 303.823.3

ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Ольга Білоус; Ольга Павликівська

*Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя,
Тернопіль, Україна*

Резюме. Досліджено етимологію поняття «відповідальність» і його історичні аспекти розвитку. Визначено властиві особливості соціальної відповідальності в процесі суспільного розвитку. Охарактеризовано базові елементи соціальної відповідальності бізнесу в економіці.

Ключові слова: соціальна відповідальність, взаємодія бізнесу і влади, фінансування суспільних потреб, соціальні інвестиції, механізми управління.

GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF THEORY AND METHODOLOGY OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE ENTERPRISE

Olga Bilous; Olha Pavlykivska

Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, Ternopil, Ukraine

Summary. It is explored etymology of the concept «responsibility» and its historical aspects of development. It is determined inherent features of social responsibility in the process of social development. Here is characterized the basic elements of a business social responsibility of in the economy.

Key words: social responsibility, interaction between business and government, financing of public needs, social investment, management mechanisms.

Вступ. В умовах глобалізації, зростання конкуренції та поступового виходу вітчизняних підприємств на міжнародний ринок з'явилася потреба в удосконаленні системи управління компаніями. На цьому етапі першочерговими проблемами, які необхідно вирішити, є якість відносин із контрагентами бізнесу, взаємини з суспільством і навколишнім середовищем, механізми управління капіталізацією й ризиками соціальної сфери.

Загальний економічний розвиток на найближчу перспективу можна охарактеризувати соціальною спрямованістю, так званою соціалізацією бізнесу, який широко залучається до вирішення першочергових соціальних проблем. Адже результат економічної діяльності суб'єкта господарювання полягає не лише в отриманні максимального прибутку, а й в ефективності заходів, спрямованих на довготривале існування й сталий розвиток. Необхідною умовою отримання зазначеного результату є взаємодія трьох складових: бізнесу, держави та суспільства, що неможливе без

функціонування інституту соціальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснений у процесі дослідження аналіз літературних джерел з означеної тематики дозволяє стверджувати, що упродовж останніх років теоретики й практики проявляють значний інтерес до проблем соціальної поведінки суб'єктів підприємництва, ефективності їх взаємодії з громадою на території розміщення, інших питань, які можна охарактеризувати поняттям «соціальна відповідальність бізнесу».

Проблеми, пов'язані з використанням даної категорії, привертала увагу громадських діячів ще з прадавніх часів. Головним переконанням мислителів України-Русі було те, що людина повинна бути відповідальною в першу чергу перед Богом, йому служити, не робити поганих вчинків ближнім своїм, а якщо людина і вчинить зло – спокутувати його перед Богом й людьми. Недаремно Володимир Великий, увівши смертну кару, потім скасував її, бо вважав, що не має права нести відповідальність за життя інших людей.

Значний внесок у розвиток концепції соціальної відповідальності внесли Г. Боуен, М. Вебер, К. Девіс, В. Зомбарт, М. Кейнс, А. Керол, Р. Оуен, С. Сеті, Е. Фрімен. Проблеми соціальної відповідальності бізнесу як складової соціальної політики висвітлено в працях А. Колот, В. Куценко, Е. Лібанової, О. Новікової та інших учених.

На наше переконання, вдалою щодо даного поняття є думка, висловлена Дж. М. Кейнсом, який зазначив: «... прагнення великих підприємств до соціалізації самих себе. В результаті пряма зацікавленість менеджменту в отриманні великих прибутків зникає. При досягненні цієї стадії розвитку керівництво більше цінує загальну стабільність і репутацію організації, а не максимізацію прибутку власників акцій» [1, с. 314].

Мета статті – вивчення особливостей формування та розвитку поняття «соціальна відповідальність бізнесу» як в теоретичній, так і практичній площині.

Постановка завдання. Дослідження передбачає вирішення таких завдань: генезис розвитку поняття «соціально відповідальної діяльності» та принципів формування її складових; визначення місця соціальної відповідальності в діяльності підприємства. Для вирішення поставлених завдань було використано методи аналізу, синтезу, узагальнення, індукції, дедукції, моделювання.

Виклад основного матеріалу. Етапність дослідження проблем управління соціальною відповідальністю в умовах промислових підприємств зображено на рис. 1. Соціальне управління здійснюється на різних рівнях: національному (макроекономічному), галузевому й регіональному (мезоекономічному), виробничому (мікроекономічному).

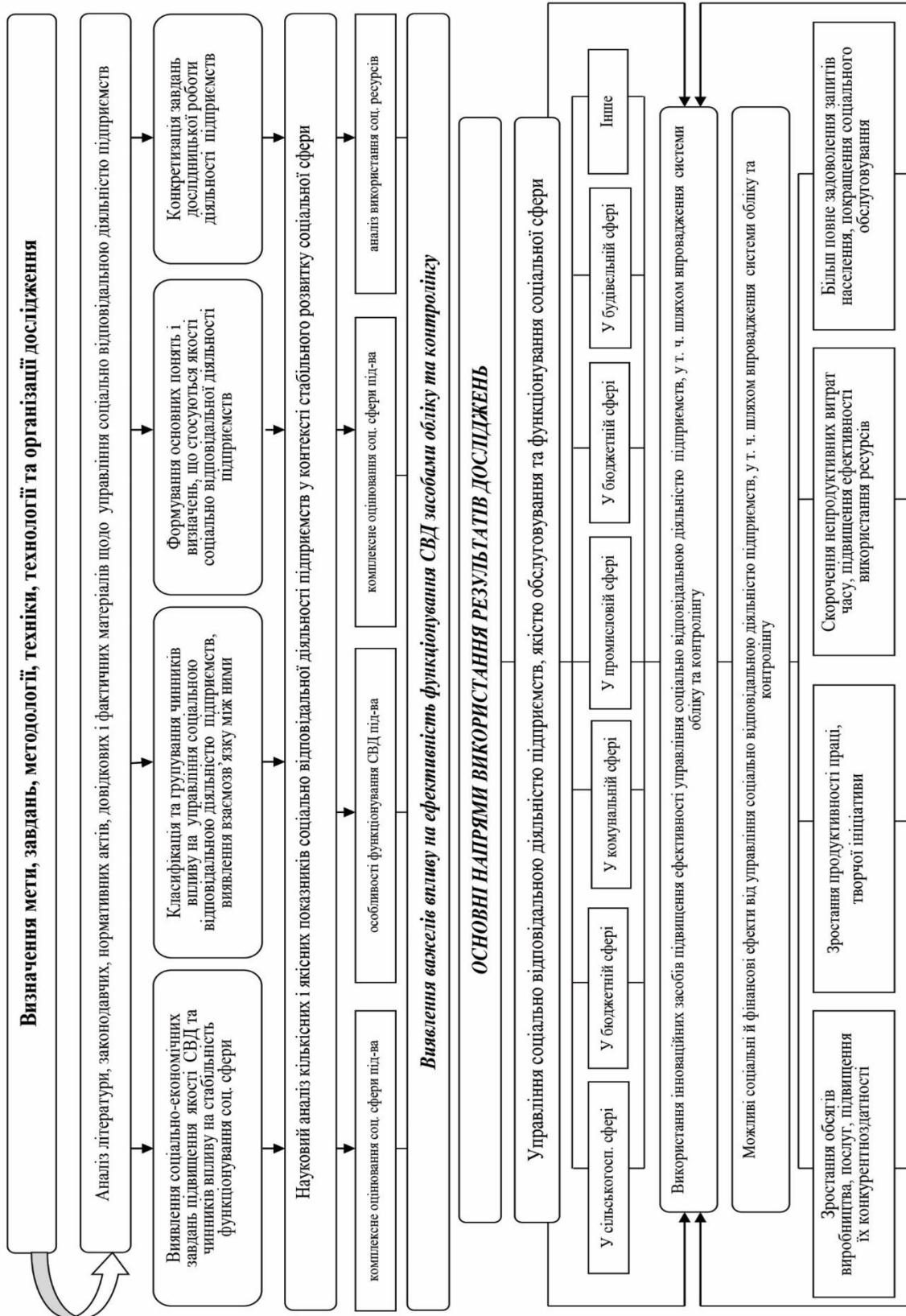

Рисунок 1. Етапність дослідження проблем управління СВД підприємств

Figure 1. Stages of the study of the problems of management of enterprises LED

Суб'єктами соціального управління є наймані працівники, колективи промислових підприємств, профспілки, роботодавці, держава й органи місцевого самоврядування (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація й характеристика рівнів соціального управління

Table 1

Classification and specification of the levels of social management

Рівні соціального управління	Об'єкти соціального управління	Суб'єкти соціального управління	Нормативно-правове регулювання
Мікроекономічний (виробничі структури)	Кадрова політика, матеріальне й моральне стимулювання, об'єкти соціальної інфраструктури та ін.	Наймані робітники, роботодавці, профспілки	Нормативні матеріали, статuti, положення, трудові угоди й дого-вори
Мезоекономічний (регіональний, галузевий)	Галузеві (регіональні) норми й умови праці, оплата праці, якість і кількість наданих соціальних послуг тощо	Представники організацій і об'єднань роботодавців і профспілок, органи регіонального самоврядування	Міжгалузеві й галузеві (регіональні) нормативно-методичні матеріали
Макроекономічний (державний)	Умови, принципи й норми реалізації соціально-економічної політики і соціально-трудо-вих відносин	Уряд, представники організації об'єднань роботодавців і профспілок	Державні закони, нормативні акти Президента й уряду

Управління соціальним розвитком є одним із елементів соціальної політики, до якої також входять система соціального захисту, сфера оплати праці, соціальне забезпечення тощо. На певних етапах розвитку держави, у періоди економічних криз, зменшення обсягів виробництва й валового внутрішнього продукту, зниження рівня й погіршення умов життя управління соціальним розвитком має бути спрямоване, насамперед, на гарантування мінімального соціального забезпечення населення.

В умовах економічної кризи тільки ефективне управління соціальним розвитком, дотримання його принципів і функцій забезпечує «виживання» людей. Слід зазначити, що для категорії «управління соціальним розвитком» видається можливим виділити специфічні закономірності, принципи і цілі (рис. 2).

Усі процеси, що відбуваються в соціальній сфері, можна об'єднати в три групи, яким відповідають три групи цілей соціального управління:

- пов'язані зі змінами в умовах життя людей;
- спрямовані на формування й розвиток соціальних якостей людей;
- спрямовані на формування, функціонування й розвиток соціальних систем як цілісних утворень.

Здійснений у процесі дослідження аналіз літературних джерел з означеної тематики дозволяє стверджувати, що упродовж останніх років теоретики й практики проявляють значний інтерес до проблем соціальної поведінки суб'єктів підприємництва, ефективності їх взаємодії з громадою на території розміщення, інших питань, які можна охарактеризувати поняттям «соціально відповідальна діяльність підприємств».

Рисунок 2. Структура категорії «управління соціогуманітарним розвитком промислового підприємства та розвитком трудового колективу»

Figure 1. The structure of the category "management of the socio-human development of the industrial enterprise and the development of the staff"

Розвиток вітчизняної економіки в цілому відповідає світовим тенденціям інтеграції принципів соціальної відповідальності в корпоративну стратегію, залучення соціальних інвестицій, які б забезпечували довготермінові інтереси бізнесу та суспільства. Проте в останні роки спостерігається незначна активізація бізнесу в напрямку використання концепції соціальної відповідальності, що свідчить про необхідність розроблення механізмів та інструментів, які б дозволяли на практиці реалізовувати досліджені науковцями теоретичні та методологічні аспекти даної проблеми.

Процес суспільного становлення особистості нерозривно пов'язаний із феноменом відповідальності, адже це залежність людини від чогось, що є визначальним при прийнятті й реалізації рішень. Відповідальність – це особисте життя людини, оточуючих її людей, а також відповідальність перед соціумом. На переконання Г. Сковороди, перетворення почуттів та відповідальних вчинків у звичку є процесом формування відповідальності [2].

Для повнішого висвітлення проблематики дослідження ми здійснили спробу періодизації історичних аспектів розвитку поняття «відповідальність» (табл. 2).

Таблиця 2

Періодизація історичних аспектів розвитку поняття «відповідальність»

Table 2

The cycle of historical aspects of the concept of "responsibility"

Історичний період	Представники	Площина проблематики
Античність	Платон	Відповідальність перед законом співвідноситься з відповідальністю перед державою, яка відповідальна за добробут громадян
	Арістотель	Наголошується на відповідальності за порушення норм права
	Піфагор	Йдеться про поведінку, за яку індивід несе повну відповідальність
Середньовіччя	Тертуліан	Джерелом відповідальності виступає здатність душі бути активною діяльною силою та право здійснювати особою свій вибір. Підставою для відповідальності стає порушення укладених людьми законів, що відповідають Божим заповідям
	Августин	Розв'язання проблеми відповідальності на перетині двох світів – «граду земного» та «граду небесного»
	Ориген	Осмилення відповідальності як добровільного руху щодо самовдосконалення
Філософія Нового часу	Томас Гоббс	Відповідальність розглядається як «абстрактна категорія», тлумачив її як відповідальність громадян за дії держави
	Дж. Локка	Відсутність відповідальності у природному стані
	Б. Спіноза	Злочинним діяння може бути визнане лише в умовах суспільного співжиття
Доба Просвітництва	Ж.-Ж. Руссо	Передбачає взаємну відповідальність держави й громадян
	Ч. Беккарія	Відповідальність як засіб утримання душі людини від зла
	Ш.-Л. Монтеск'є	Наполягав на індивідуальній відповідальності, зокрема наголошував на тому, що діти не повинні відповідати за злочини своїх батьків
	І. Кант	«Людина відповідає за людство у своїй особі»
	Л. Фейербах	Трактував людину як основу, начало держави й права

Зважаючи на зазначене, можемо стверджувати, що досліджуване поняття еволюціонувало з розвитком суспільства. Найдавніші уявлення про феномен відповідальності базувались на світоглядних основах, відповідно до яких відповідальність – це те, що передається з покоління в покоління (родова відповідальність), стосується членів громади чи країни, тобто йшлося про колективну відповідальність. У подальшому, із появою філософії, трактування цієї категорії набуває індивідуального характеру. Зокрема, в період античності чітко виокремлюється позиція щодо індивідуальної відповідальності. В період Середньовіччя це поняття представляється через призму теології (відповідальність за порушення заповідей Божих). В епоху Відродження та й Просвітництва основна увага зосереджується на дуальності понять: відповідальність та свобода людини, з одного боку, та відповідальність держави і громадян – з іншого. У гуманістичній філософії акцентується увага на відповідальності індивідуально кожної людини та всіх людей загалом за порушення закону, свободі однієї людини та всього загалу.

Для з'ясування суті поняття «відповідальність» звернемося до його тлумачення в сучасних словниках (табл. 3).

Таблиця 3

Етимологія поняття «відповідальність» в сучасних словниках

Table 3

The etymology of the concept of "responsibility" in modern dictionaries

Джерело	Тлумачення поняття	Бібліографія
За словником В.І. Даля	Відповідальність є «обов'язок відповідати за щось, повинність ручатися за щось, зобов'язаний, звітувати про щось»	Даль В.И. Толковый словарь живаго великорусскаго языка / В.И. Даль. – М.: Мысль, 1985. – Ч. 2. – С. 1292 – 1293
Великий тлумачний словник сучасної української мови	Надає два значення відповідальності: 1) покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова; 2) серйозність, важливість справи, моменту тощо	Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун». 2009. – С. 177
За французьким словником П. Робера	«Відповідальність» означає: 1) обов'язок для міністрів залишати владу у випадку відсторонення їх законодавчим корпусом; 2) обов'язок відшкодувати шкоду, що заподіяна з вини особи або у випадках, визначених законом; 3) моральний чи інтелектуальний обов'язок спокутувати вину, виконати свій обов'язок, зобов'язання, договір	Rober Dictionnaire alphabetique francase / P. Rober. – Paris, 1980. – Т. 4. – Р. 430
У словнику української мови за редакцією Б.Д. Грінченка	«Відповідальність» осмислюється у двох ракурсах. Лінгво-історично такий підхід зумовлений подвійним значенням терміна, який позначає два аспекти цього поняття: 1) «відповідати чомусь, бути відповідним до чогось»; 2) «відповідати (відповісти) за щось»	Словник української мови / за ред. Б.Д. Грінченка. – К.: АН УРСР, 1958. – С. 224 – 225
За словником Д.Н. Ушакова	Відповідальність має два значення: 1) положення, при якому особа, яка виконує яку-небудь роботу, зобов'язана дати повний звіт про свої дії і прийняти на себе вину за можливі наслідки, які можуть настати при виконанні дорученої справи; 2) виконання обов'язків, зобов'язань	Толковый словарь русского языка: в 4 т. / под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Русские словари, 1994. – Т. 2. – С. 523
За словником В.В. Лопаткіна, А.Е. Лопаткіної	Трактує «відповідальність» трояко: 1) не обхідність, обов'язок дати звіт про свої дії, відповідати за їх наслідки; 2) наділений правами й обов'язками в здійсненні якої-небудь діяльності; 3) людина з високорозвиненим усвідомленням суспільного обов'язку, проникнута таким усвідомленням	Лопаткин В.В. Малый толковый словарь русского языка / В.В. Лопаткин, А.Е. Лопаткина. – М.: Русские словари, 1993. – С. 339
За словником С.І. Ожегова	«Відповідальність» тлумачить так: 1) той, який несе відповідальність; 2) наділений правами й обов'язками в здійсненні діяльності, в керівництві справами	Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Изд-во «Язь», 1992. – С. 481

Таким чином, у більшості словників знаходимо представлення «відповідальності» як обов'язку відповідати:

- за свої вчинки (за когось або за щось);
- за доручені справи чи діяльність;
- за зобов'язаннями, договорами.

З метою поглибленого дослідження теоретичних і практичних аспектів управління соціально відповідальною діяльністю та формування його як наукової категорії необхідним є з'ясування сутності цього явища, розгляд термінології, розуміння принципів функціонування та етапів розвитку. Періодизація наукових досліджень поняття «соціальна відповідальність» наведено у табл. 4.

Вважається, що наукові дослідження соціально відповідальної діяльності з'явилися значно пізніше за реальні практичні надбання. Першим викладом основних принципів соціально відповідальної поведінки була праця Г. Форда, яка базувалася на призначенні найвищої у той час заробітної плати, при дотриманні працівниками певних умов праці [3].

Таблиця 4

Періодизація наукових досліджень поняття «соціальна відповідальність»

Table 4

Periodization of scientific research of the concept of "social responsibility"

Характерні ознаки етапу	Автор	Джерело	Вклад у розвиток поняття
1	2	3	4
1 етап – поява основоположних принципів соціально відповідальної діяльності			
<ul style="list-style-type: none"> • Базується на призначенні найвищої у той час заробітної плати, при дотриманні працівниками певних обумовлених умов праці. • Проявляється через створення нормальних умов функціонування робітника як основоположного фактора виробництва, а також підтримка соціальної стабільності в суспільстві 	Г. Форд	Форд Г. Сегодня и завтра / Г. Форд. – М.: Время, 1927. – 473 с.	Викладено основні принцип соціально відповідальної поведінки
	Р. Оуен	Оуэн Р. Избранные сочинения в двух томах. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1950. – 768 с.	Досліджено тему елементарної відповідальності менеджменту – не як інституту, а як сукупності окремих особистостей, які використовують ресурси для досягнення корпоративних цілей
	М. Вебер	Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. – Ивано-Франковск: Ист-Вью, 2002. – 352 с.	Проаналізовано взаємодію економічних умов, соціальних факторів і релігійних переконань
	В. Зомбарт	Зомбарт В. Идеалы социальной политики / Пер. с нем. – СПб., 1906.	Розглянуто формування соціальної політики за посередництва вивчення соціальних пріоритетів суспільства та особливостей його соціальної структури
	А. Берлі і Г. Мінз	Berle A.A., Means G.C. The Modern Corporation and Private Property. – N.Y., 1934.	Висловлено ідею, що панування сучасних корпорацій кардинально змінює ситуацію на ринках у розподілі власності й контролю, а тому підриває основи неокласичної теорії й закладає нові уявлення про роботу корпорації та її відносини з оточуючим суспільством

1	2	3	4
2 етап – класичний ліберальний напрямок у розвитку соціально відповідальної діяльності			
<ul style="list-style-type: none"> Основними формами соціальної відповідальності бізнесу є благодійність і філантропія на основі особистих симпатій керівника 	Г. Боуен	Bowen H.R. Social Responsibilities of the Businessman. – N. Y.: Harper & Row, 1953	Характеризовано соціально відповідальну поведінку через призму готовності до реальних кроків у сфері покращення життя суспільства, інвестування в інтелектуальний людський капітал і збереження екологічного середовища
	К Девіс	Davis K. The Meaning and Scope of Social Responsibility // Contemporary management. Issues and Viewpoints. – Englewood Cliffs, 1974	Сформульовано «залізний закон відповідальності», який твердить, що «соціальна відповідальність підприємців має бути співмірна з їх соціальною силою».
	Джозеф Мак Гура	McGuire J.W. Business and Society. – McGraw-Hill: N.Y., 1963	Зазначено, що компанія має не тільки економічні й правові зобов'язання, але й певні обов'язки перед суспільством, які виходять за межі цих обов'язків
	С. Сеті	Sethi S.P. Dimensions of corporate social performance: An analytical framework. California Management Review, 1975	Конкретизовано визначення соціальної відповідальності, вказавши, на рівень, що відповідає привілейованим соціальним нормам, цінностям та очікуванням
	А. Керол	Carroll A.B. The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders / A.B. Carroll // Business Horizons. – 1991. – № 34 (4). – P. 39 – 48	Запропоновано трактування КСВ, під якою слід розуміти «відповідність економічним, правовим, етичним і дискреційним очікуванням, що пред'являються до організації в даний період»
3 етап – досягнення бізнесом стійких конкурентних переваг			
<ul style="list-style-type: none"> Ключові аспекти: глобалізація, конкуренція, етична поведінка бізнесу, соціальне партнерство; орієнтація на сталий розвиток; інтеграція в діяльність організації; стратегічний характер соціальної відповідальності. Розвиваються і доповнюють один одного концепції, серед яких концепція зацікавлених сторін, корпоративна стійкість, соціально-відповідальне інвестування та інші 	Е.Фрімен	Freeman R.E. Strategic Management: A Stakeholder Approach. Boston: Pitman, 1984	Персоніфіковано соціальну відповідальність, тобто конкретизовано осіб, що впливають або виявляються під впливом рішень компанії, і управління компанією в їх інтересах
	Дж. Пост, Л. Престон і С. Сакс	Post J.E., Preston L.E., Sachs S. Redefining the Corporation: Stakeholder Management and Organizational Wealth. Stanford University Press: Stanford, 2002	Представлено нове бачення зацікавлених сторін і можливості збільшення «вкладу в організаційне багатство»
	І. Маїгнан	Maignan, I. Measuring corporate citizenship in two countries: the case of the United States and France / I. Maignan, O. Ferrell // Journal of Business Ethics. – 2000. – Vol. 23. – № 3. – P. 283 – 297	Подано формулювання корпоративного громадянства, зокрема, це «рівень відповідності економічної, правової, етичної та дискреційної відповідальності, яку покладають на бізнес стейкхолдери»
	Дж. Елкінгтон	Elkington J. Cannibals With Forks: The Triple Bottom Line of 21-st Century Business. – Capstone, Oxford, 1997, 402 p	Позначив підстави стійкості компанії – економічну, екологічну та соціальну складові, що формує нові стратегії, здатні одночасно приносити вигоди споживачам, природному середовищу й безпосередньо самій компанії

На початку XIX століття моральний та економічний характер використання людських ресурсів дав поштовх до розроблення й прийняття міжнародних трудових норм. Основними формами соціальної відповідальності бізнесу в цей період є: пожертви засобів на фінансування суспільних потреб, меценатство, благодійність у вигляді безповоротного передавання засобів на фінансування соціально-значущих проектів у галузі науки й мистецтва. При цьому бізнес не виступає ініціатором благодійної діяльності, вона реалізується лише під тиском суспільної думки. В цей період англійський промисловець, соціаліст-утопіст Р. Оуен першим детально розглядає тему елементарної відповідальності бізнесу перед суспільством, саме цей вчений вважається основоположником у дослідженнях даного поняття.

Різні теоретичні аспекти підприємницької діяльності та їх вплив на суспільство розглянуто в працях М. Вебера, В. Зомбарта, Й. Шумпетера та ін. [4, 5, 6]. У подальшому ідеї соціальної справедливості капіталістичного суспільства розглядалися в працях К. Маркса [7].

Ускладнення капіталістичного відтворення за рахунок зростання наукомістких галузей промисловості (космічної, ракетної техніки, ядерної енергетики), комп'ютерних технологій призвело до перетворення інформації й знань у більш значущий фактор виробництва, який сприяв фундаментальним змінам у характері праці та капіталі. Такі еволюційні зміни в суспільному житті призводять до появи класичного ліберального напрямку в дослідженнях соціальної відповідальності бізнесу. Серед провідних учених даного напрямку слід назвати Г. Боуена, автора книги «Соціальна відповідальність підприємця», в якій на запитання: «Які обов'язки перед суспільством підприємці можуть розумно взяти на себе?», він дає попереднє визначення соціальної відповідальності як «відношення підприємців до своїх обов'язків, покликане здійснювати таку політику, яка б йшла за напрямками діяльності, бажаними з точки зору цілей та цінностей нашого суспільства» [8]. Соціальна відповідальність у розумінні Боуена накладає на підприємця роль морального агента, тобто інституту, який активно бере участь у формуванні цінностей суспільства.

Інший представник даного напрямку К. Девіс вважав: бізнес має бути готовим вислухати, що необхідно зробити, щоб зберегти чи покращити соціальне благополуччя. В свою чергу, суспільство буде знайомитися зі звітністю, дізнаючись, що зроблено компаніями для виконання соціальних зобов'язань [9, с. 72].

Джозеф Мак Гура в своїй книзі «Бізнес і суспільство» зазначив: «Ідея соціальної відповідальності передбачає, що компанія має не тільки економічні й правові зобов'язання, але й певні обов'язки перед суспільством, які виходять за межі цих обов'язків» [10, с. 141]. С. Сеті, в свою чергу, конкретизував визначення соціальної відповідальності, вказавши, на рівень, що відповідає привеліюваним соціальним нормам, цінностям та очікуванням» [11, с. 171].

Узагальнення основ соціальної відповідальності бізнесу та спроба їх упорядкування відображена в роботах А. Керола [12, с. 270]. Вчений запропонував багаторівневу піраміду відповідальності, в основі якої лежить економічна відповідальність.

Подальші трансформаційні перетворення суспільства й економіки спричинили появу ідей, які відповідають цінностям бізнес-середовища й здатні активно впливати на соціально-економічне становище. Ключовими аспектами є: глобалізація, конкуренція, етика поведінки бізнесу, трансформація бізнесу в інститут, що враховує суспільні настрої та інтереси в широкому плані; соціальне партнерство; орієнтація на сталий розвиток; інтеграція в діяльність організації; стратегічний характер соціальної відповідальності. Створення взаємовигідних механізмів соціальних інвестицій бізнесу в суспільство стає важливим елементом взаємодії бізнесу і влади.

Важливим елементом взаємодії бізнесу та влади є створення взаємовигідних механізмів соціальних інвестицій бізнесу в суспільство. Новий етап набуває практичного й прагматичного характеру, тісно переплітаючись. Найважливіше місце на даному етапі займають різні концепції, зокрема концепція зацікавлених сторін, основоположником якої є Е. Фрімен [13, с. 228]. Нове трактування концепції, яке підсилює значення менеджменту зацікавлених сторін, під яким розуміють активну участь останніх у розвитку корпорації, усвідомлення очікувань компанією й активний вплив на їх формування, належить авторству Дж. Поста, Л. Престона і С. Сакса [14, с. 325]. У результаті розширення сфери відповідальності бізнес не тільки відповідає на очікування суспільства і влади, а й активно впливає на соціально-економічне оточення. Тобто виникає так зване «корпоративне громадянство», визначення якого І. Маїгнан [15, с. 290].

У працях вчених, на ідеях яких базується даний етап у розвитку соціальної відповідальності, приділяється особлива увага досягненню бізнесом стійких конкурентних переваг. Дж. Елкінгтон, основоположник концепції сталого розвитку, позначив три підстави стійкості компанії – економічну, екологічну та соціальну складові розвитку. В рамках такого підходу соціальна відповідальність набуває стратегічного характеру, формуючи нові стратегії, здатні одночасно приносити вигоди споживачам, природному середовищу й безпосередньо самій компанії [16].

Отже, притаманною особливістю соціальної відповідальності є зміна в процесі суспільного розвитку її цілей та функцій. При цьому підґрунтям, базою соціальної відповідальності є неринкові аспекти поведінки підприємств та їх добровільний внесок у розвиток суспільства.

Авторське розуміння даного поняття є таким: соціальна відповідальність підприємства – це концепція, яка базується на специфіці суб'єкта господарювання та залежить від рівня його розвитку; добровільні зобов'язання, спрямовані на реалізацію важливих внутрішніх та зовнішніх соціальних проектів, результати яких сприятимуть довготривалому та сталому розвитку.

Звичайно ж поняття соціальної відповідальності бізнесу розглянуто й проаналізовано з різних точок зору існуючих стейкхолдерів, проте й досі залишається спірною концепцією. Дебати в спеціалізованій літературі зводяться до того, що термін погано визначений, наділений емоційними інтерпретаціями, йому не вистачає теоретичних розробок. Попри неоднозначність у формулюваннях, більшість дослідників погоджуються з тим, що «соціальна відповідальність» – це: а) відповідальність – обов'язок суб'єктів господарювання (бізнесу, корпорацій, інших інституцій); б) соціальна – зачіпає соціальну сферу як у внутрішньому, так і зовнішньому середовищах суб'єктів.

Світове бізнес-співтовариство дедалі частіше спрямовує свої зусилля в бік соціалізації. Більше того, соціальна економіка в сучасному суспільстві визнається окремим видом діяльності та позиціонується як «четвертий сектор» у суспільстві.

Виникає цілком логічне запитання: чи може соціальна відповідальність створювати додаткову вартість для бізнесу? Очевидно, що сьогодні сфера підприємництва, а особливо великий бізнес, відчуває проблему недовіри населення. Наприклад, за даними дослідження Інституту соціології, тільки 19% українців підтримують передавання великих держпідприємств у приватну власність. Це й не дивно, адже люди зрілого віку виховані радянською ідеологією, яка представляла бізнес як джерело нерівності, несправедливості та експлуатації.

Принципи інституалізації основних форм соціальної відповідальності наведені в праці О. М. Головінова. Автор зазначає, що форми соціальної відповідальності бізнесу, незважаючи на їх різноманітність, тісно взаємопов'язані між собою, що пов'язано з

процесом їхнього розвитку, адаптації до мінливих економічних, політичних, культурних, етичних та інших соціальних факторів.

Особливості розвитку соціальної відповідальності як в теоретичній, так і практичній площині відображені в монографії А. М. Колота [18].

Теоретико-методологічні засади дослідження соціальної відповідальності у трудових відносинах знайшли відображення в монографії О. А. Грішнєвої, Г. Ю. Міщук та О. О. Олійник. Зокрема, автори роблять висновок, що у трудовій сфері науково-практичне обґрунтування й ефективна реалізація концепції формування й розвитку соціальної відповідальності є одним із першочергових завдань, що потребує належного наукового обґрунтування [19, с. 201].

Не залишаються осторонь зазначених процесів і державні органи влади. Зокрема, заслуговує на увагу подане визначення соціальної відповідальності бізнесу Державною регуляторною службою України, в якому зазначено, що соціальна відповідальність бізнесу передбачає відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів, а також гармонійне співіснування взаємодії та постійний діалог із суспільством, участь у вирішенні найгостріших соціальних проблем [20].

Цікавою є точка зору Д. Крепака, який на сторінках періодичного видання *Forbes* Україна зазначає, що розглядати корпоративну соціальну відповідальність можна як недозволену розкіш або життєво важливу необхідність [17].

Інформативним є викладений аналітичний матеріал авторства В. Воробєя та І. Журовської для слухань парламентського комітету з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва на тему «Соціальна відповідальність бізнесу. Українські реалії та перспективи». В праці акцентується увага на тому, що в Україні більшість компаній (як великих, так і середніх) не мають визначеної стратегії соціальної відповідальності бізнесу, перебувають на етапі дотримання законодавства й точкових добродійних проєктів. Лідери українського бізнесу, зокрема приватної форми власності, здійснюють активну добродійну діяльність (стратегічне благодійництво) й використовують інструментарій зв'язків з громадськістю (PR). Майже всі великі компанії проводять проєкти підвищення ефективності бізнес-процесів із певними соціальними або екологічними перевагами, однак більшість не робить прив'язки таких бізнес-проєктів до власної соціальної відповідальності [21].

Висновки. Здійснений аналіз досліджень з означеної тематики дозволяє стверджувати, що в сучасній економічній літературі наведена значна кількість визначень поняття «соціальна відповідальність бізнесу», використовуючи при цьому його синоніми: «корпоративна соціальна відповідальність», «соціальні програми», «соціальні інвестиції», «соціальне партнерство», «корпоративне громадянство» та інші. Ми переконані, що найближчим за своїм змістом є лише поняття «соціальна відповідальність бізнесу», а інші наведені приклади є його складовими.

Список використаної літератури

1. Keynes J. M. *The End of Laissez-faire*. (1926). *Essays in Persuasion*. London, 1931. P. 314–315.
2. Сковорода Г. С. Твори: У 2-х т. К.: Обереги, 1994.
3. Форд Г. *Сегодня и завтра*. М.: Время, 1927. 473 с.
4. Вебер М. *Протестантская этика и дух капитализма*. Ивано-Франковск: Ист-Вью, 2002. 352 с.
5. Зомбарт В. *Идеалы социальной политики*; пер. с нем. СПб., 1906.
6. Шумпетер Й. *Теория экономического развития*. Капитализм, социализм и демократия. М.: ЭКСМО, 2007. 864 с.
7. Маркс К. *Капитал*. Критика политической экономии. / предисл. Ф. Энгельса; пер. И. И. Скворцова-Степанова. Т. I. М.: Политиздат, 1973. 907 с.
8. Bowen H. R. *Social Responsibilities of the Businessman*. N. Y.: Harper & Row, 1953.

9. Davis K. Can business afford to ignore corporate social responsibilities. *California Management Review*, 1960. Vol. 2. P. 70–76.
10. McGuire J. W. *Business and Society*. McGraw-Hill: N.Y., 1963. P. 140–142.
11. Sethi S. P. Dimensions of corporate social performance: An analytical framework. *California Management Review*. 1975. P. 168–195.
12. Carroll A. B. Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct. *Business and Society*. № 38. 1999. P. 268–295.
13. Freeman R. E. The stakeholder approach revisited. *Zeitschrift fur Wirtschafts und Unternehmensethik*. 2004. Vol. 5. № 3. P. 228–241.
14. Post J. E., Preston L. E., Sachs S. *Redefining the Corporation: Stakeholder Management and Organizational Wealth*. Stanford University Press: Stanford, 2002. P. 321–341.
15. Maignan I., Ferrell O. Measuring corporate citizenship in two countries: the case of the United States and. *Journal of Business Ethics*. 2000. Vol. 23. № 3. P. 283–297.
16. Elkington J. *Cannibals With Forks: The Triple. Bottom Line of 21-st Century Business*. Capstone, Oxford. 1997. 402 p.
17. Крепак Д. Працювати на суспільство: що таке корпоративна соціальна відповідальність бізнесу. *Forbes Україна*. 23.03.2016 р. URL: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1413277-pracyuvati-na-suspilstvo-shcho-take-korporativna-socialna-vidpovidalnist-biznesu>.
18. Колот А. М. та ін. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. К.: КНЕУ, 2012. 501 с.
19. Грیشнова О. А., Міщук Г. Ю., Олійник О. О. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: монографія. Рівне: НУВГП, 2014. 216 с.
20. Поняття соціальної корпоративної відповідальності. Державна регуляторна служба України URL: <http://www.dkpr.gov.ua/info/642>.
21. Воробей В., Журовська І. Інформаційно-аналітичний матеріал слухань парламентського комітету з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва на тему «Соціальна відповідальність бізнесу. Українські реалії та перспективи» URL: http://svb.ua/sites/default/files/Analitichniy_Material_do_Sluhan_FINAL.pdf.

References

1. Keynes J. M. *The End of Laissez-faire*. (1926). *Essays in Persuasion* / J.M. Keynes. - London, 1931. – p. 314–315.
2. Skovoroda H. S. (1994.) *Tvory: U 2-kh t.* [Works: In 2 t.], K.: Oberehy, (in Ukrainian).
3. Ford G. (1927) *Segodnya i zavtra* [Today and tomorrow], M.: Vremya, (in Ryssian).
4. Veber M. (2002) *Protestantskaya etika i dukh kapitalizma* [The protestant ethic and the spirit of capitalism], Ivano-Frankovsk: Ist-V'yu, (in Ukrainian).
5. Zombart V. (1906) *Idealy sotsial'noy politiki* [Ideals of social policy], SPb., (in Ryssian).
6. Shumpeter Y. (2007) *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. Kapitalizm, sotsializm i demokratiya* [Theory of economic development. Capitalism, socialism and democracy] M.: EKSMO, (in Ryssian).
7. Marks K. (1973) *Kapital. Kritika politicheskoy ekonomii*. [Capital. Criticism of political economy.], M.: Politizdat, (in Ryssian).
8. Bowen H. R. (1953) *Social Responsibilities of the Businessman*, N. Y.: Harper & Row, (in USA).
9. Davis K. (1960) Can business afford to ignore corporate social responsibilities? *California Management Review*,. – vol. 2. – pp. 70–76.
10. McGuire J. W. (1963) *Business and Society*, McGraw-Hill: N.Y., (in USA).
11. Sethi S. P. (1975) *Dimension of corporate social performance: An analytical framework*. *California Management Review*, pp. 168–195.
12. Carroll A. B. (1999) *Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct*. *Business and Society*. no.38., pp. 268–295.
13. Freeman R. E. (2004) *The stakeholder approach revisited*. *Zeitschrift fur Wirtschafts und Unternehmensethik*. Vol. 5., no. 3., pp. 228–241.
14. Post J. E., Preston L. E., Sachs S. (2002) *Redefining the Corporation: Stakeholder Management and Organizational Wealth*, Stanford University Press: Stanford., pp. 321–341.
15. Maignan I., Ferrell O. (2000) *Measuring corporate citizenship in two countries: the case of the United States and France*. *Journal of Business Ethics*. Vol. 23., no. 3., pp. 283–297.
16. Elkington J. (1997) *Cannibals With Forks: The Triple. Bottom Line of 21st Century Business*, Capstone, Oxford.
17. Крепак Д. (2016) *Pratsyuvaty na suspilstvo: shcho take korporativna sotsialna vidpovidalnist biznesu* [Work for society: what is the corporate social responsibility of business] *Forbes Ukrayina*, Available at: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1413277-pracyuvati-na-suspilstvo-shcho-take-korporativna-socialna-vidpovidalnist-biznesu>.

18. Kolot A. M. (2012) Sotsialna vidpovidalnist: teoriya i praktyka rozvytku : monohrafiya [Social responsibility: theory and practice of development] K. : KNEU, (in Ukrainian).
19. Hrishnova O. A., Mishchuk H. YU., Oliynyk O. O. (2014) Sotsialna vidpovidalnist u trudovykh vidnosynakh: monohrafiya. [Social responsibility in labor relations] Rivne: NUVHP, (in Ukrainian).
20. Ponyattya sotsialnoyi korporatyvnoyi vidpovidalnosti [Concept of social corporate responsibility] Derzhavna rehulyatorna sluzhba Ukrayiny, Available at: <http://www.dkrp.gov.ua/info/642>].
21. Vorobey V., Zhurovska I. Informatsiyno-analitychnyy material slukhan parlamentskoho komitetu z pytan promyslovyoi i rehulyatornoyi polityky ta pidpryyemnytstva na temu «Sotsialna vidpovidalnist biznesu. Ukrayinski realiyi ta perspektyvy», Available at: http://svb.ua/sites/default/files/Analitichniy_Material_do_Sluhan_FINAL.pdf.

Отримано 03.03.2019

УДК 336;338.48

ДИНАМІКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ

Наталія Гарматій; Ірина Федішин

*Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя,
Тернопіль, Україна*

Резюме. Досліджено динаміку та перспективи розвитку інноваційних галузей машинобудування України, до яких належить літакобудування. Україна належить до небагатьох країн світу, що володіють повним циклом (макротехнологією) створення авіаційної техніки, і займає провідне місце на світовому ринку в секторі транспортної та регіональної пасажирської авіації. За рівнем розвитку літакобудування Україна належить до найбільш розвинених держав. Галузь нараховує понад 60 підприємств, на які припадає близько 25% зайнятих у машинобудуванні в Україні. Основу галузі становлять п'ять великих підприємств, на яких зосереджено дві третини працівників галузі. Тому актуальним є дослідження перспектив розвитку інноваційної галузі машинобудування з застосуванням інструментарію економіко-математичного моделювання на основі теорії ланцюгів Маркова. Також на основі кореляційно-регресійного аналізу досліджено міру впливу середньомісячної номінальної заробітної плати працівників галузі машинобудування на кількість зайнятих у ній працівників.

Ключові слова: інноваційна галузь машинобудування, літакобудування, перспектива розвитку, кореляційно-регресійний аналіз, стохастичні процеси, теорія ланцюгів Маркова.

ANALYSIS OF DYNAMICS AND PROSPECTS FOR INNOVATIONAL DEVELOPMENT OF MACHINE BUILDING IN UKRAINE

Nataliya Garmatiy; Iryna Fedyshyn

Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, Ternopil, Ukraine

Summary. The dynamics and prospects of development of innovative branches of machine building of Ukraine, which the aircraft industry belongs to is researched. Ukraine is one of the few countries in the world with a full cycle (macro technology) in the creation of aviation technology, and has a leading place in the world market in the transport and regional passenger aircraft sector. By the level of development of aircraft industry, Ukraine belongs to the most developed states. The industry accounts for more than 60 enterprises, accounting for about 25% of the employed in engineering in Ukraine. The basis of the industry consists of five large enterprises, in which two thirds of industry employees are concentrated; therefore the research of the prospects of development of the innovative branch of mechanical engineering using the tools of economic-mathematical modeling based on the theory of Markov chains is relevant. Also, on the basis of the correlation-regression analysis of the extent of